

دینامیسم صادرات غیرنفتی ایران

سعید راسخی*

چکیده

مطالعه‌ی حاضر به شناسایی و بررسی کالاهای صادراتی دینامیک پرداخته است. با توجه به این که توسعه‌ی صادرات غیرنفتی به عنوان یک سیاست مهم در استراتژی توسعه‌ی اقتصادی کشور مورد پذیرش اکثر کارشناسان و تصمیم‌گیران حوزه‌ی اقتصاد قرار گرفته است، نتایج این مطالعه می‌تواند مهم تلقی شود. تحقیق حاضر برای دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ انجام شده است. بر اساس نتایج به دست آمده اگرچه اکثر محصولات دینامیک در صادرات غیرنفتی ایران حضور دارند، سهم این کالاها در صادرات کشور بسیار ناچیز و قابل تأمل می‌باشد. این یافته از یک طرف نشانه‌ی دینامیسم پایین صادرات کشور و بنابراین حضور ضعیف ایران در حوزه دینامیک اقتصاد بین‌الملل می‌باشد و از طرف دیگر دلالت بر ظرفیت‌های قابل ملاحظه در گسترش صادرات غیرنفتی دارد. نتایج مطالعه‌ی حاضر می‌تواند مورد استفاده‌ی سیاست‌گذاران اقتصادی کشور در توسعه‌ی صادرات غیرنفتی قرار گیرد. مشخصاً با توجه به ویژگی‌های دینامیسم صادرات، ارتقای صنعتی، مشارکت بیشتر در تشکلهای اقتصادی منطقه‌ای، توجه بیشتر به پدیده‌ی تسهیم بین‌المللی تولید و رفع موانع تولید داخل برای توسعه‌ی صادرات محصولات دینامیک و بنابراین توسعه‌ی صادرات غیرنفتی مهم تلقی می‌شوند.

واژه‌های کلیدی:

کالاهای صادراتی دینامیک، دینامیسم صادرات غیرنفتی، تسهیم بین‌المللی تولید، ارتقای صنعتی

۱- مقدمه

بر اساس آمار منتشر شده‌ی سازمان ملل، ارزش صادرات کالاهای دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ به طور متوسط سالانه حدود ۸ درصد رشد کرده است در حالی که ستانده و درآمد جهانی در این دوره کمتر از ۶ درصد رشد داشته است.

* استادیار دانشگاه مازندران

(Trade and Development Report, 2002). این روند به ویژه از اواسط دهه‌ی ۱۹۸۰ میلادی موجب افزایش درجه‌ی باز بودن اقتصاد بین‌المللی شده است. در میان ۲۲۵ گروه محصول در تجارت جهانی، میزان رشد برخی از محصولات ۳ برابر میزان رشد درآمد جهانی بوده ولی ارزش صادرات برخی دیگر، عمدتاً محصولات اولیه، کاهش یافته است (همان‌مأخذ). محصولات صنایع کارخانه‌ای عموماً بالاترین رشد را در تجارت جهانی به خود اختصاص داده‌اند. بسیاری از این محصولات کارخانه‌ای نظیر محصولات برق و الکترونیک که در مجموع حدود ۴۰ درصد کالاهای قابل تجارت را تشکیل می‌دهند تکنولوژی بر و اغلب دارای محتوای (Research & Development (R&D بالا می‌باشند. (World Investment Report, 2002) این صنایع کارخانه‌ای دارای رشد بهره‌وری زیادی نیز هستند که این خصیصه برای دیگر محصولات کارخانه‌ای مثل پوشاک و تجهیزات حمل و نقل که محتوای مهارتی متوسط و پایینی دارند، دارای اهمیت کمتری است (همان‌مأخذ). بدین ترتیب بر اساس مشاهدات، به نظر می‌رسد که برخی از محصولات کارخانه‌ای دارای پویایی بیشتری در بازارهای جهانی هستند. به عبارت دیگر یک حرکت پایدار در صادرات جهانی به سمت اهمیت در حال افزایش تعداد محدودی از محصولات - محصولات دینامیک - وجود دارد.

مطالعه‌ی حاضر که اولین تلاش در داخل کشور درباره‌ی دینامیسم صادرات غیرنفتی می‌باشد، با استفاده از مطالعات اخیر لال (Lall, 1998) و به ویژه مطالعه‌ی مایر و دیگران (Mayer, 2002) به شناخت و بررسی دینامیسم صادرات غیرنفتی ایران می‌پردازد. مقاله در پنج بخش تنظیم شده است. بعد از مقدمه در بخش دو، اهمیت دینامیسم صادرات ارائه می‌شود. بخش سه، به روش بررسی اختصاص دارد. در بخش چهار، دینامیسم صادرات غیرنفتی ایران مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. در این ارتباط گروه محصولات دینامیک در صادرات غیرنفتی ایران شناسایی و سهم آن‌ها در کل صادرات و در صادرات غیرنفتی کشور برآورد می‌گردد. در بخش پنج، خلاصه و نتیجه‌گیری و در انتها نیز منابع و مأخذ تحقیق ارائه می‌گردد.

۱- اهمیت دینامیسم صادرات

دینامیسم صادرات از ابعاد مختلف دارای اهمیت می‌باشد:

۱-۱- ارتقای صنعتی (Industrial upgrading)

ارتقای صنعتی عبارت است از فرایند بهبود توانایی بنگاه یا اقتصاد در حرکت به سمت سودآوری بیشتر و (یا) فعالیت‌های اقتصادی مهارت برتر یا تکنولوژی برتر.^(۱) ارتقای صنعتی دارای اهمیت اساسی به ویژه برای کشورهای در حال توسعه است زیرا ساختار صادرات جهانی تحت تسلط محصولات تکنولوژی بر می‌باشد.^(۲) بدین ترتیب برای ارتقای صنعتی، کشورهای در حال توسعه نیاز دارند که ساختار فعالیت اقتصادی خود را از فعالیت‌های وابسته به منابع و فعالیت‌های کاربر به فعالیت‌های تکنولوژی بر، مقیاس بر و مهارت بر منتقل کنند. بدیهی است که این انتقال نیازمند چیره شدن به محدودیت‌هایی نظیر کمیابی سرمایه‌ی فیزیکی و انسانی، نبود دانش فنی تخصصی و بازارهای محدود داخلی می‌باشد. متعاقباً سیاست‌هایی که موجبات انباشت سرمایه‌ی فیزیکی و انسانی را فراهم سازند و بازار را گسترش دهند و دسترسی به تکنولوژی خارجی را بهبود دهند از اهمیت اساسی در ارتقای صنعتی برخوردار خواهند بود. بر اساس شواهد موجود، محصولات دینامیک صادراتی به ویژه گروه کالاهای صنعت کارخانه‌ای در حد بالا مهارت بر و تکنولوژی بر عموماً همان محصولاتی هستند که می‌توانند نقش اساسی در ارتقای صنعتی ایفا کنند. (Mayer, 2002)

۲-۲- بهره‌وری عوامل تولید

بر اساس مطالعه‌ی چادری و هاگورا (Choudhri and Hakura, 2000) صنایع دارای سریع‌ترین رشد بهره‌وری کل عامل Total Factor Productivity (TFP) عبارتند از صنایع نساجی، لباس و محصولات چرمی، مواد و محصولات شیمیایی، محصولات فلزی، ماشین‌آلات و تجهیزات (شامل کامپیوتر، ترانزیستور و نیمه‌هادی‌ها). بر اساس شواهد موجود، تقریباً تمامی دینامیک‌ترین محصولات صادراتی جزء گروه محصولات دارای رشد بالای بهره‌وری کل عامل می‌باشند.^(۳) بدین ترتیب، به نظر می‌رسد که ارتباط متقابلی میان دینامیسم صادرات و بهره‌وری عوامل تولید وجود دارد.

۳-۲- رقابت‌پذیری

رقابت‌پذیری گروه محصولات مختلف متأثر از ابعاد و اندازه‌های متفاوتی از عوامل اولیه می‌باشد. به عنوان نمونه صادرات محصولات مقیاس بر به بنگاه‌ها اجازه می‌دهد هزینه‌ها را با توسعه‌ی اندازه کارخانه و طولانی کردن دوره‌های تولید کاهش دهند، در حالی که صادرات محصولات دانش پایه (Science-based) به بنگاه‌ها اجازه می‌دهد که هزینه‌های ثابت بالای مربوط به تحقیق و توسعه را به بازار بزرگ پخش کنند. بدین ترتیب گروه محصولات را می‌توان بر اساس فاکتورهای اولیه تأثیرگذار بر رقابت‌پذیری طبقه‌بندی کرد.^(۴) بر اساس شواهد موجود، گروه محصولات دینامیک آن‌هایی هستند که دارای فاکتورهای اساسی تأثیرگذار در فرایند رقابت می‌باشند. از این گروه محصولات می‌توان به گروه محصولات مبتنی بر دانش، گروه محصولات مقیاس بر و گروه محصولات متمایز اشاره کرد. بدین ترتیب به نظر می‌رسد توسعه‌ی محصولات دینامیک صادراتی می‌تواند توان رقابتی صنعت را در بازارهای جهانی افزایش دهد.

۳- روش بررسی

بخش حاضر با ارائه‌ی معیارهای دینامیسم، دینامیک‌ترین محصولات صادرات جهانی را طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸ مورد بررسی قرار می‌دهد.^(۵) و بدین ترتیب مقدمات لازم را برای شناخت و بررسی دینامیک‌ترین محصولات صادراتی ایران فراهم می‌سازد.

برای تعریف دینامیسم تکامل محصول صادراتی (طی زمان) از دو معیار رشد و مرکب (Composite measure of dynamism) استفاده شده است. در معیار رشد، از مسیر زمانی رشد ارزش صادرات برای تعیین محصولات دینامیک استفاده می‌شود. در صورتی که این مسیر زمانی ساده و تقریباً خطی باشد معیار رشد تقریب مناسبی برای تعیین محصولات صادراتی دینامیک خواهد بود. جدول شماره‌ی (۱)، دینامیک‌ترین

محصولات صادرات در صادرات (غیرسوختی) جهانی را بر اساس معیار رشد طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸ ارائه می‌کند. با توجه به جدول مذکور، به طور کلی چهار گروه کالای دارای بالاترین رشد ارزش صادرات عبارتند از:

- ۱- کالاهای الکتریکی و الکترونیکی شامل اجزا و قطعات
- ۲- محصولات نساجی و محصولات کاربر به ویژه پوشاک
- ۳- محصولات نهایی صنایع دارای مخارج R&D و پیچیدگی تکنولوژی بالا و (یا) درجه‌ی بالای صرفه جویی‌های ناشی از مقیاس (Economies of Scale) در سطح بنگاه^(۶)
- ۴- محصولات اولیه (Primary commodities)

رشد قابل ملاحظه در ارزش صادرات سه گروه اول به احتمال قوی ناشی از تعمیق تقسیم بین‌المللی کار می‌باشد. به عبارت دقیق‌تر، افزایش شدید در تسهیم جهانی تولید (International production sharing) سه گروه کالای اول عامل اساسی در عملکرد پویای رشد این محصولات محسوب می‌شود. مشخصاً تسهیم عمودی تولید (Vertical international production sharing) در عملکرد رشد گروه کالاهای کاربر و دارای تکنولوژی نسبتاً پایین (نظیر پوشاک) و تسهیم افقی تولید (Horizontal international production sharing) در عملکرد گروه کالاهای سرمایه بر و دارای تکنولوژی بالا (نظیر کالاهای الکتریکی و الکترونیکی) عامل تعیین‌کننده می‌باشند.^(۷) برخلاف سه گروه کالای اول، رشد بالا در ارزش صادرات محصولات اولیه به یک یا چند کشور صادرکننده مربوط می‌شود.^(۸) هم چنین سهم متوسط این محصولات در صادرات جهانی و ثبات رشد صادرات برای این محصولات بسیار کمتر از سایر محصولات دینامیک می‌باشد.^(۹)

ارتباط رشد ارزش صادرات کالا با زمان لزوماً ساده و خطی نمی‌باشد. بدین ترتیب باید عناصر دیگری به غیر از رشد صادرات نظیر بی‌ثباتی (Volatility) و سهم صادرات کالا در معیار دینامیسم صادرات لحاظ گردد. معیارهایی که به این ترتیب طراحی می‌شوند معیارهای مرکب یا ترکیبی دینامیسم نام دارند. معیارهای ترکیبی دینامیسم صادرات عبارتند از شاخص جامع (Comprehensive Index)، شاخص سهم (Share Index) و شاخص مرکب مبتنی بر قابلیت پیش‌بینی (Predictability)، شاخص جامع در برگیرنده میزان رشد ارزش صادرات، بی‌ثباتی این میزان رشد^(۱۰)،

و میزان رشد سهم گروه کالا در کل صادرات می‌باشد. شاخص جامع از رابطه‌ی زیر به دست می‌آید:

$$I_c = \alpha_{g_x} \cdot g_x + \alpha_{v_x} \cdot v_x + \alpha_{g_s} \cdot g_s$$

که در آن I_c شاخص جامع، g_x مقدار رشد ارزش صادرات، v_x میزان بی‌ثباتی رشد صادرات و g_s میزان رشد سهم گروه کالا در کل صادرات است. جدول شماره‌ی (۲)، دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیرسوختی) جهانی را بر اساس معیار مرکب (شاخص جامع) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸ ارائه می‌کند. در این جدول هیچ کالای اولیه‌ای در میان دینامیک‌ترین محصولات صادراتی دیده نمی‌شود در حالی که مجدداً کالاهای الکتریکی و الکترونیکی شامل اجزا و قطعات، گروه کالاهای دارای مخارج R&D بالا و صنعت پوشاک و نساجی (رتبه‌ی ۱۰) جزء دینامیک‌ترین محصولات صادراتی می‌باشند.

در اکثر محصولات دینامیک، کشورهای توسعه یافته سهم عمده‌ای از صادرات را به خود اختصاص می‌دهند. این نیز دور از انتظار نیست زیرا این کالاها عموماً کالاهایی هستند که به مخارج R&D بالایی نیاز دارند و دارای پیچیدگی تکنولوژیکی و (یا) درجه‌ی بالای صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس به ویژه در سطح بنگاه می‌باشند.^(۱۱) در صورتی که در محاسبه‌ی شاخص مرکب دینامیسم، سهم گروه کالا (به جای ارزش صادرات گروه کالا) مورد توجه قرار گیرد، شاخص دیگری به دست می‌آید که شاخص سهم نامیده می‌شود. این شاخص از رابطه‌ی زیر به دست می‌آید:

$$I_s = \alpha_{s_x} \cdot s_x + \alpha_{v_s} \cdot v_s + \alpha_{g_s} \cdot g_s$$

که در آن I_s شاخص سهم، s_x سهم گروه کالا در کل صادرات، v_s میزان بی‌ثباتی در اهداف مسیر زمانی سهم و g_s میزان رشد سهم گروه کالا در کل صادرات است. جدول شماره‌ی (۳) دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیرسوختی) جهانی را بر اساس معیار مرکب (شاخص سهم) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸ ارائه می‌کند. نتایج به دست آمده بر مبنای این معیار اساساً با نتایج قبلی یکسان است.^(۱۲) با توجه به اهمیت پیش‌بینی رشد صادرات در رشد اقتصادی، شاخص ترکیبی دینامیسم دیگری تعریف می‌شود که قابلیت پیش‌بینی،^(۱۳) بی‌ثباتی و رشد ارزش

صادرات را در هم آمیزد.^(۱۴) شاخص مرکب مبتنی بر قابلیت پیش‌بینی از رابطه‌ی زیر به دست می‌آید:

$$I_{pv} = \alpha_{p_x} \cdot p_x + \alpha_{v_x} \cdot v_x + \alpha_{g_x} \cdot g_x$$

که در آن I_{pv} شاخص مرکب دینامیسم مبتنی بر قابلیت پیش‌بینی، P_x قابلیت پیش‌بینی رشد صادرات، V_x میزان بی‌ثباتی رشد صادرات و G_x رشد ارزش صادرات است. جدول شماره‌ی (۴) دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیرسوختی) جهانی را بر اساس معیار شاخص مرکب (مبتنی بر قابلیت پیش‌بینی) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸ نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، اکثر محصولاتی که ویژگی‌های مذکور (قابلیت پیش‌بینی و رشد صادرات بالاتر و بی‌ثباتی پایین‌تر) را دارند از جمله دینامیک‌ترین محصولات صادراتی بر مبنای معیارهای ترکیبی قبلی - بر اساس ارزش صادرات (جدول شماره‌ی ۲) یا بر مبنای سهم در صادرات جهانی (جدول شماره‌ی ۳) می‌باشند.^(۱۵)

بر اساس جداول فوق، دینامیک‌ترین گروه محصولات صادرات جهانی که دارای بالاترین رشد، ثبات ارزش و سهم بازاری صادرات هستند عبارتند از:

- ۱- کالاهای الکتریکی و الکترونیکی (شامل اجزا و قطعات)
- ۲- کالاهایی که نیازمند مخارج R&D بالاتری هستند و پیچیدگی تکنولوژیکی و مدیریتی بالایی دارند.

۳- محصولات کاربر به ویژه پوشاک

تحقیق حاضر در ادامه، بر اساس نتایج معیارهای مختلف دینامیسم صادرات شامل معیار ۱ (معیار رشد)، معیار ۲ (معیار جامع)، معیار ۳ (شاخص سهم) و معیار ۴ (معیار ترکیبی بر اساس قابلیت پیش‌بینی) مندرج در جداول (۱) تا (۴)، به تعیین و بررسی گروه محصولات دینامیک در صادرات غیرنفتی کشور می‌پردازد. برای این منظور، آمار ارزش صادرات کشور در سطح تجمیع سه رقم طبقه‌بندی SITC از منابع آماری مرکز تجارت بین‌الملل (International Trade Centre (ITC) سازمان ملل استخراج شده است. www.Intracen.org سپس محصولات دینامیک در صادرات (کل و غیرنفتی) کشور طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ به صورت زیر برآورد گردیده است:

$$S_x^d = \frac{\sum_{i=1}^{20} X_i^d}{\sum_{j=1}^n X_j} \times 100$$

که در آن S_x^d سهم گروه کالاهای دینامیک در ارزش صادرات کشور، X_i^d ارزش صادرات گروه کالای نام، X_j ارزش صادرات گروه کالای نام و $\sum_{j=1}^n X_j$ ارزش صادرات (کل و غیرنفتی) می‌باشد.

جدول شماره ۱. دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیرسوختی) جهانی
بر اساس معیار رشد طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸

کد گروه محصول	شرح گروه محصول	متوسط رشد سالانه	رتبه‌ی گروه محصول	سهم متوسط در صادرات جهانی
۷۷۶	ترانزیستورها و نیمه هادی‌ها	۱۶/۳	۱	۲/۲
۷۵۲	کامپیوترها	۱۵	۲	۲/۱
۷۵۹	قطعات کامپیوتر و ماشین‌های اداری	۱۴/۶	۳	۱/۵
۸۷۱	تجهیزات اپتیکی	۱۴/۱	۴	۰/۱
۵۵۳	عطریات و لوازم آرایش	۱۳/۳	۵	۰/۳
۲۶۱	ابریشم	۱۳/۲	۶	۰/۰
۸۴۶	لباس زیر بافته شده	۱۳/۱	۷	۰/۴
۸۹۳	محصولات پلاستیکی	۱۳/۱	۸	۰/۸
۷۷۱	ماشین‌آلات الکتریکی	۱۲/۹	۹	۰/۳
۸۹۸	اسباب موسیقی و ضبط	۱۲/۶	۱۰	۰/۵
۶۱۲	صنایع چرم	۱۲/۴	۱۱	۰/۱
۱۱۱	نوشیدنی‌های غیرالکلی	۱۲/۲	۱۲	۰/۱
۸۷۲	اسباب و آلات پزشکی	۱۲/۱	۱۳	۰/۳
۷۷۳	تجهیزات توزیع برق	۱۲/۰	۱۴	۰/۴
۷۶۴	تجهیزات ارتباطی و قطعات آن‌ها	۱۱/۹	۱۵	۱/۹
۸۴۴	لباس زیر غیربافته شده	۱۱/۹	۱۶	۰/۲

۰/۳	۱۷	۱۱/۹	محصولات غذایی حاصل از غلات	۰۴۸
۰/۲	۱۸	۱۱/۷	پارچه‌ی بافته شده	۶۵۵
۱/۲	۱۹	۱۱/۶	محصولات پزشکی و دارویی	۵۴۱
۱/۲	۲۰	۱۱/۵	ماشین‌آلات و ابزارآلات الکتریکی	۷۷۸

مأخذ: مایر و دیگران (۲۰۰۲)

جدول شماره‌ی ۲. دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیر سوختی) جهانی

بر اساس معیار مرکب (شاخص جامع) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۹۸-۱۹۸۰

رتبه	شرح گروه محصول	کد گروه محصول
۱	ترانزیستورها و نیمه هادی‌ها	۷۷۶
۲	کامپیوترها	۷۵۲
۳	ابزارآلات اپتیکی	۸۷۱
۴	قطعات کامپیوترها و ماشین‌های اداری	۷۵۹
۵	ابزار ارتباط از راه دور و اجزای مربوطه	۷۶۴
۶	موتورهای غیر الکتریکی	۷۱۴
۷	محصولات پزشکی و دارویی	۵۴۱
۸	وسایط نقلیه‌ی مسافربری	۷۸۱
۹	تجهیزات هواپیمایی	۷۹۲
۱۰	لباس زیر بافته شده	۸۴۶
۱۱	مواد پلاستیکی	۸۹۳
۱۲	ترکیبات دارای عامل نیتروژن	۵۱۴
۱۳	ماشین‌های الکتریکی	۷۷۱
۱۴	عطریات و لوازم آرایشی	۵۵۳
۱۵	اسباب و ابزارآلات الکتریکی	۷۷۲
۱۶	اسباب و لوازم پزشکی	۸۷۲
۱۷	ماشین و اسباب الکتریکی	۷۷۸

۱۸	ترکیبات ارگانیک و غیرارگانیک	۵۱۵
۱۹	اسباب و اثاثیه و متعلقات	۸۲۱
۲۰	ابزارآلات توزیع برق	۷۷۳

مأخذ: پیشین

جدول شماره ۳. دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیر سوختی) جهانی
بر اساس معیار مرکب (شاخص سهم) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸

رتبه	شرح گروه محصول	کد گروه محصول
۱	ترانزیستورها و نیمه هادی ها	۷۷۶
۲	کامپیوترها	۷۵۲
۳	ابزار ارتباط از راه دور و اجزای مربوطه	۷۶۴
۴	قطعات کامپیوترها و ماشینهای اداری	۷۵۹
۵	محصولات پزشکی و دارویی	۵۴۱
۶	ابزارآلات اپتیکی	۸۷۱
۷	وسایط نقلیه‌ی مسافربری	۷۸۱
۸	اسباب و ابزارآلات الکتریکی	۷۷۲
۹	موتورهای غیر الکتریکی	۷۱۴
۱۰	مواد پلاستیکی	۸۹۳
۱۱	لباس زیر بافته شده	۸۴۶
۱۲	ترکیبات دارای عامل نیتروژن	۵۱۴
۱۳	ماشین و لوازم الکتریکی	۷۷۸
۱۴	نقره و پلاتینیم	۶۸۱
۱۵	اسباب و اثاثیه و متعلقات	۸۲۱

۱۶	تجهیزات هواپیمایی	۷۹۲
۱۷	ماشین‌های الکتریکی	۷۷۱
۱۸	عطریات و لوازم آرایشی	۵۵۳
۱۹	ترکیبات ارگانیک و غیر ارگانیک	۸۷۲
۲۰	تجهیزات توزیع برق	۷۷۳

مأخذ: پیشین

جدول شماره‌ی ۴. دینامیک‌ترین محصولات صادراتی در صادرات (غیر سوختی) جهانی بر اساس معیار شاخص مرکب (مبتنی بر قابلیت پیش‌بینی) طی دوره‌ی زمانی ۱۹۸۰-۱۹۹۸

رتبه	شرح گروه محصول	کد گروه محصول
۱	لباس زیر بافته شده	۸۴۶
۲	موتورهای غیرالکتریکی	۷۱۴
۳	کامپیوترها	۷۵۲
۴	عطریات و لوازم بهداشتی	۵۵۳
۵	تهیه‌ی مواد غذایی غله‌ای	۰۴۸
۶	مواد پلاستیکی	۸۹۳
۷	نوشیدنی‌های غیرالکلی	۱۱۱
۸	ضمائم (لوازم فرعی) پوشاک	۸۴۷
۹	تجهیزات توزیع برق	۷۷۳
۱۰	صنایع چرم	۶۱۲
۱۱	ماشین‌آلات و تجهیزات تخصصی	۷۲۸
۱۲	ماشین‌آلات و لوازم الکتریکی	۷۷۸
۱۳	پارچه‌های بافته شده	۶۵۵
۱۴	ابزار و لوازم پزشکی	۸۷۲

۱۵	اسباب و اثاثیه و متعلقات	۸۲۱
۱۶	قطعات کامپیوتری و ماشین‌های اداری	۷۵۹
۱۷	انواع چسب مایع و ژلاتین و...	۵۹۲
۱۸	تهیه شکر غیرشکلاتی	۰۶۲
۱۹	ترانزیستورها و نیمه هادی‌ها	۷۷۶
۲۰	ریخته‌گری آهن و فولاد	۶۷۹

مأخذ: پیشین

Archive of SID

۴- دینامیسم صادرات غیرنفتی ایران

این قسمت به تعیین و بررسی دینامیک‌ترین محصولات در صادرات غیرنفتی کشور با استفاده از معیارهای پیش‌گفته دارد. آمار ارزش صادرات کشور برای دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ از سایت مرکز تجارت سازمان ملل استخراج شده است. جدول شماره‌ی (۵) مهم‌ترین کالاهای صادراتی دینامیک در ایران را طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ ارائه می‌کند. جالب توجه این که دینامیک‌ترین محصولات صادراتی کشور بر اساس هر چهار معیار قسمت قبل تقریباً یکسان می‌باشد. براساس جدول یادشده، دینامیک‌ترین محصولات صادراتی ایران در سال ۱۳۷۷ عبارت بودند از محصولات پلاستیکی (۸۹۳)، اسباب، اثاثیه و متعلقات آن‌ها (۸۲۱)، عطریات و لوازم آرایشی (۵۵۳) و محصولات غذایی غله‌ای (۴۸). محصولات پلاستیکی (۸۹۳) در سال ۱۳۸۱ نیز به عنوان دینامیک‌ترین محصول صادراتی ایران جایگاه خود را حفظ کرده است. مهم‌ترین محصولات دینامیک دیگر در این سال عبارتند از لباس زیر بافته شده (۸۴۶)، تجهیزات توزیع برق (۷۷۲) و محصولات غذایی غله‌ای (۴۸).

بررسی دقیق‌تر محصولات صادرات غیرنفتی کشور نشان می‌دهد که تقریباً تمامی دینامیک‌ترین محصولات صادرات جهانی در صادرات غیرنفتی کشور - اگرچه به صورت ضعیف - حضور دارند. به عبارت دیگر به نظر می‌رسد ظرفیت بالقوه‌ی بسیار خوبی برای گسترش صادرات غیرنفتی وجود دارد.

با وجود حضور اکثر محصولات دینامیک در صادرات کشور، متأسفانه این حضور بسیار ضعیف می‌باشد. برای بررسی دقیق‌تر موضوع، به جدول شماره‌ی (۶) توجه کنید که ارزش کالاهای دینامیک ایران را طی دوره‌ی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ ارائه می‌کند. بر اساس این جدول ارزش صادرات محصولات دینامیک در سال ۱۳۷۷ به طور متوسط (بر اساس معیارهای چهارگانه) حدود ۱۱۴ میلیون دلار بوده است. اگرچه این رقم در سال ۱۳۸۱ به حدود ۱۷۴/۵ میلیون دلار افزایش یافته است، هنوز رقم بسیار ناچیزی تلقی می‌شود.

واقعیت حضور ضعیف محصولات دینامیک در صادرات کشور با محاسبه‌ی سهم این کالاها در کل صادرات و صادرات غیرنفتی آشکارتر می‌گردد. جدول شماره‌ی (۷)، سهم کالاهای دینامیک در کل صادرات ایران را طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ ارائه

می‌کند. بر اساس این جدول، در سال ۱۳۷۷ سهم محصولات دینامیک در صادرات کشور بسیار ناچیز و تنها به طور متوسط (بر اساس معیارهای چهارگانه) حدود ۰/۸۷ درصد بوده است. در سال ۱۳۸۱ نیز متوسط این سهم به حدود ۰/۶۲ درصد کاهش یافته است. این در حالی است که ورود به بازارهای جهانی محصولات دینامیک آسان‌تر شده است. (Mayer, 2002) هم چنین جدول شماره ۸، سهم کالاهای دینامیک در صادرات غیرنفتی ایران را طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ ارائه می‌کند. براساس این جدول، در سال ۱۳۷۷ سهم محصولات دینامیک در صادرات غیرنفتی کشور به طور متوسط (براساس معیارهای چهارگانه) حدود ۴/۲۷ درصد بوده است. در سال ۱۳۸۱ سهم متوسط یاد شده اندکی کاهش یافته و به حدود ۴/۲۱ درصد رسیده است.

دینامیسم صادرات برای کشورمان اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد. از یک طرف با تقویت دینامیسم انتظار می‌رود صادرات غیرنفتی طی زمان رشد با ثبات و قابل پیش‌بینی داشته باشد. از طرف دیگر تقویت دینامیسم صادرات می‌تواند دارای اثرات معنادار و مثبتی بر فرایند ارتقای صنعتی، بهره‌وری عوامل تولید و فرایند رقابت‌پذیری باشد. بدین ترتیب، تقویت دینامیسم صادرات غیرنفتی و استفاده از ظرفیت‌های موجود در صادرات محصولات دینامیک می‌تواند موجب اثرات مثبت اقتصادی به ویژه توسعه‌ی هرچه بیشتر صادرات غیرنفتی کشور گردد.

با توجه به این که دینامیسم صادرات جهانی بیشترین تأثیر را از دو پدیده‌ی سیستم تجارت جهانی یعنی تسهیم بین‌المللی عمودی و افقی فرایندهای تولید پذیرفته است (همان مأخذ) به نظر می‌رسد تقویت دینامیسم صادرات غیر نفتی می‌تواند از طریق مشارکت بیشتر در تسهیم بین‌المللی تولید و تغییر فضای تجارت بین‌الملل صورت گیرد. برای این منظور بهتر است ابتدا صنایع نسبتاً کاربر نظیر صنایع نساجی و پوشاک و بخش‌های کاربر صنایع دارای تکنولوژی بالا نظیر صنایع الکترونیک مورد توجه قرار گیرد. سپس با ارتقای صنعتی زمینه‌ی ارتقای پایدار تکنولوژیکی محصولات صادراتی و بنابراین بهبود دینامیسم صادرات غیر نفتی فراهم گردد.

هم چنین رفع موانع تولید صنایع کارخانه‌ای داخل به ویژه صنایع دینامیک در صادرات غیر نفتی، تقویت جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و استفاده‌ی مطلوب از ظرفیت‌های تشکل‌های منطقه‌ای همچون اکو از جمله سیاست‌های مهم دیگر تقویت دینامیسم صادرات و توسعه‌ی صادرات غیرنفتی کشور می‌باشد.

جدول شماره‌ی ۵. مهم‌ترین کالاهای دینامیک در صادرات غیر نفتی ایران

طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱

رتبه	۱۳۸۱	رتبه	۱۳۷۷	معیار / سال
۱	۸۹۳	۱	۴۸	معیار اول
۲	۸۴۶	۲	۸۹۳	
۳	۴۸	۳	۵۵۳	
۱	۸۹۳	۱	۸۹۳	معیار دوم
۲	۸۴۶	۲	۸۲۱	
۳	۷۷۲	۳	۵۵۳	
۱	۸۹۳	۱	۸۹۳	معیار سوم
۲	۸۴۶	۲	۸۲۱	
۳	۷۷۲	۳	۵۵۳	
۱	۸۹۳	۱	۴۸	معیار چهارم
۲	۸۴۶	۲	۸۹۳	
۳	۴۸	۳	۸۲۱	

مأخذ: محاسبات تحقیق

جدول شماره‌ی ۶. ارزش کالاهای صادراتی دینامیک ایران

طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ (هزار دلار)

معیار/سال	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱
معیار اول	۱۳۵۴۴۴	۱۵۱۶۶۰	۱۵۳۶۷۷	۱۵۴۲۱۷	۱۵۰۴۷۵
معیار دوم	۷۸۹۲۳	۸۴۹۸۵	۱۱۷۰۱۲	۱۷۲۶۴۳	۱۸۴۲۷۵

۱۸۲۳۴۶	۱۷۲۲۸۲	۱۱۶۲۳۴	۸۸۱۳۵	۷۸۱۸۶	معیار سوم
۱۸۱۱۴۴	۱۸۴۴۴۵	۱۸۹۴۹۵	۱۷۷۷۳۹	۱۶۳۳۳۷	معیار چهارم

مأخذ: محاسبات تحقیق

جدول شماره ۷. سهم کالاهای دینامیک در کل صادرات ایران طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ (درصد)

۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۷۸	۱۳۷۷	معیار/سال
۰/۵۳۱	۰/۶۶۲	۰/۵۵۳	۰/۷۶۸	۱/۰۳۲	معیار اول
۰/۶۴۹	۰/۷۴۱	۰/۴۲۱	۰/۴۳۱	۰/۶۰۲	معیار دوم
۰/۶۴۳	۰/۷۴۰	۰/۴۱۹	۰/۴۴۷	۰/۵۹۶	معیار سوم
۰/۶۳۹	۰/۷۹۲	۰/۶۸۲	۰/۹۰۱	۱/۲۴۵	معیار چهارم

مأخذ: محاسبات تحقیق

جدول شماره ۸. سهم کالاهای دینامیک در صادرات غیر نفتی ایران طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ (درصد)

۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۷۸	۱۳۷۷	معیار/سال
۳/۶۳	۳/۹۱	۴/۵۸	۵/۱۶	۵/۰۸	معیار اول
۴/۴۵	۴/۳۸	۳/۴۹	۲/۸۹	۲/۹۶	معیار دوم
۴/۴۰	۴/۳۸	۳/۴۷	۲/۳۰	۲/۹۳	معیار سوم
۴/۳۷	۴/۶۸	۵/۶۵	۶/۰۵	۶/۱۳	معیار چهارم

مأخذ: محاسبات تحقیق

خلاصه و نتیجه‌گیری

در مجموع، دینامیک‌ترین گروه محصولات صادرات جهانی که دارای بالاترین رشد، ثبات ارزش و سهم بازاری صادرات هستند عبارتند از:

- ۱- کالاهای الکتریکی و الکترونیکی (شامل اجزا و قطعات)
- ۲- کالاهایی که نیازمند مخارج R&D بالاتر و دارای پیچیدگی‌های تکنولوژیکی و مدیریتی بالایی می‌باشند.

۳- محصولات کاربر به ویژه پوشاک

البته تعداد معدودی از محصولات اولیه نیز رشد ارزش صادرات قوی را تجربه کرده‌اند ولی عملکرد رشد این محصولات بی‌ثباتی قابل ملاحظه‌ای داشته و اغلب به موارد خاص در چند کشور صادرکننده محدود می‌شود.

علاوه بر میزان و ثبات رشد، قابلیت پیش‌بینی بالا و بی‌ثباتی پایین محصولات صادراتی دینامیک، این محصولات از سه جنبه دیگر نیز حائز اهمیت می‌باشند: ۱- ارتقای صنعتی ۲- بهره‌وری کل عوامل ۳- رقابت‌پذیری. بدین ترتیب، از یک طرف با تقویت دینامیسم صادرات انتظار می‌رود صادرات غیرنفتی طی زمان رشد با ثبات و قابل پیش‌بینی داشته باشد. از طرف دیگر تقویت دینامیسم صادرات می‌تواند دارای اثرات معنادار و مثبتی بر فرایند ارتقای صنعتی، بهره‌وری عوامل تولید و فرایند رقابت‌پذیری باشد. تمامی ابعاد دینامیسم صادرات برای کشورمان دارای اهمیت قابل ملاحظه می‌باشند.

بررسی دینامیسم صادرات غیر نفتی کشور طی دوره‌ی زمانی ۱۳۷۷-۱۳۸۱ نشان می‌دهد اکثر محصولات دینامیک در صادرات کشور حضور دارند ولی این حضور بسیار ضعیف می‌باشد. بدین ترتیب، از یک طرف ظرفیت‌های قابل توجهی برای گسترش صادرات غیرنفتی از طریق تقویت دینامیسم صادرات غیرنفتی وجود دارد و از طرف دیگر در حال حاضر دینامیسم صادرات غیرنفتی در سطح پایینی قرار دارد. تقویت دینامیسم صادرات کشور از طریق مشارکت بیشتر در شبکه‌ی جهانی تولید، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، مشارکت فعال‌تر در همگرایی‌های منطقه‌ای و رفع موانع تولید کارخانه‌ای علاوه بر این که می‌تواند موجب توسعه‌ی صادرات غیرنفتی گردد، انتظار می‌رود به عنوان کاتالیست صنعتی شدن کشور نیز عمل کند. البته به کارگیری این فرصت‌ها مستلزم این است که تنها فعالیت‌های کاربر مدُنظر

قرار نگیرد بلکه با ارتقای پایدار تکنولوژیک، فرایندهای سرمایه برتر، مهارت برتر و تکنولوژی برتر نیز مورد توجه ویژه قرار گیرد.

Archive of SID

پی‌نوشت‌ها

- ۱- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره ارتقای صنعتی به ویژه در کشورهای در حال توسعه به گرفی (Gereffi, 1999) مراجعه کنید.
- ۲- برای تحلیل نظری به ردینگ (redding, 1999) مراجعه کنید.
- ۳- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی طبقه‌بندی گروه محصولات بر اساس TFP به چادری و هاگورا (Choudhri and Hakura, 2000) مراجعه کنید.
- ۴- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی طبقه‌بندی محصولات بر اساس فاکتورهای اولیه‌ی تأثیرگذار بر فرایند رقابت به OECD(1994) مراجعه کنید.
- ۵- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی محصولات صادراتی دینامیک و هم‌چنین معیارهای تعیین دینامیک‌ترین محصولات صادراتی به مایر و دیگران (Mayer, 2002) مراجعه کنید.
- ۶- بر اساس تقسیم‌بندی آنکتاد، این گروه شامل کدهای ۵، ۷ و ۸۷ طبقه‌بندی SITC می‌باشند.
- ۷- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی تسهیم بین‌المللی تولید به آرندت و کیرزکوفسکی (Arndt and kierzkowski, 2001) و هاملز و یی (Hummels and Yi, 2001) مراجعه کنید.
- ۸- به عنوان نمونه، رشد قوی صادرات ابریشم (یکی از سه محصول اولیه‌ی مندرج در جدول شماره‌ی (۱) بین سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۸ تا حدود زیادی ناشی از این واقعیت است که کشور چین صادرکننده‌ی عمده‌ی این محصول می‌باشد.
- ۹- به عنوان نمونه درجه‌ی ثبات رشد صادرات ابریشم ۰/۵۹ برآورد شده است که حدود نصف میزان ثبات سایر محصولات دینامیک می‌باشد. درجه‌ی ثبات رشد معکوس بی‌ثباتی اطراف ترند رشد است.
- ۱۰- میزان بی‌ثباتی از $(1-R^2)$ قابل محاسبه است که R^2 ضریب تعیین معادله‌ی ترند رشد است.
- ۱۱- البته کشورهای در حال توسعه در برخی از صنایع به ویژه صنعت پوشاک و نساجی سهم قابل ملاحظه‌ای از بازار را به خود اختصاص می‌دهند.

۱۲- مشخصاً، پویاترین محصولات صادراتی آن‌هایی نیستند که سهم اندکی در صادرات جهانی دارند.

۱۳- قابلیت پیش‌بینی رشد صادرات از ضریب تعیین (R^2) معادله‌ی خود رگرسیونی مربوطه قابل محاسبه است.

۱۴- لحاظ کردن قابلیت پیش‌بینی در معیار دینامیسم از این نظر مهم است که شکست پیش‌بینی درباره‌ی دریافتی‌های صادرات می‌تواند اثر معکوسی بر تراز حساب جاری بگذارد و دسترسی به اهداف رشد را با خطر مواجه سازد.

۱۵- بنابراین، محصولاتی که ارزش صادرات آن‌ها بیشترین رشد را داشته‌اند، الگوی رشد نسبتاً یکنواخت و پایداری را تجربه کرده‌اند.

Archive of SID

منابع و مآخذ

- 1- Arndt S.W. and Kierzkowski H., *Fragmentation: New Production Patterns in the World Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- 2- Choudhri E.U. and Hakura D.S., *International trade and productivity growth: Exploring the sectoral effects for developing countries*, IMF Staff Papers, 47: 30–53. Washington DC, International Monetary Fund, 2000.
- 3- Gereffi G., *International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain*, Journal of International Economics, 48: 37–70, 1999.
- 4- Hummels D.; Ishii J. and Yi K.M., *The nature and growth of vertical specialization in world trade*, Journal of International Economics, 54: 75–96, 2001.
- 5- Lall S., *Exports of manufactures by developing countries: Emerging patterns of trade and location*, Oxford Review of Economic Policy, 14(2): 54–73, 1998.
- 6- Mayer Jorg, Butkevicius Arunas and Kadri Ali, *Dynamic Products in World Exports*, Mimeo, UNCTAD, 2002.
- 7- OECD, *Industrial Policies in OECD Countries*, Annual Review, Paris, 1994.
- 8- Redding S., Dynamic Comparative Advantage and the Welfare Effects of Trade, *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39, 1999.
- 9- UNCTAD, *Trade and Development Report*, UN, 2002.
- 10- UNCTAD, *World Investment Report*, UN, 2002.
- 11- UNCTAD, *World Investment Report: Transnational Corporations and Export Competitiveness*, UN, 2002.
- 12- WWW.Intracen.org.